

נחום סטפנסקי

ה"תורה" במסילת ישרים (עיון בביאור מרן הרב ב"קיצור מסילת ישרים")

הקדמה

הרמח"ל כותב בסוף הקדמתו ל"מסילת ישרים" מהו מבנה הספר, וז"ל -
 "...ומצאתי לחכמינו ז"ל שכללו החלקים האלה בסדר וחילוק אחר יותר פרטי
 ומסודר לפי ההדרגה המצטרפת בהם לקנות אותם על נכון. והוא מה שאמרו
 בברייתא, הובאה במקומות שונים בש"ס ואחד מהם בפרק לפני אידיהן, זה
 לשונו: מכאן אמר רבי פינחס בן יאיר: "תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה
 לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות
 מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי ענוה, ענוה
 מביאה לידי יראת חטא, יראת חטא מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי
 רוח הקודש, רוח הקודש מביאה לידי תחית המתים". והנה על פי הברייתא הזאת
 הסכמתי לחבר חבורי זה ללמד לעצמי ולהזכיר לאחרים תנאי העבודה השלמה
 למדרגותיהם. ואבאר בכל אחד מהם ענינו וחלקיו או פרטיו, הדרך לקנות אותו
 ומה הם מפסידיו, והדרך לשמר מהם".

המעין ב"מסילת ישרים" יראה שהרמח"ל מתחיל לבאר את מדת הזהירות בפרק
 ב' ומסיים את הספר בפרק כ"ו העוסק בבאור מדת הקדושה המביאה לידי רוח
 הקדש ותחית המתים, ובמהלך הספר הוא מבאר את כל אותן המידות שהזכיר
 רבי פינחס בן יאיר.

במאמר זה ברצוננו לעיין בשלש נקודות הטעונות בירור -

א. מדוע אין הרמח"ל מבאר את ענינה של ה"תורה" המביאה לידי זהירות כפי
 שהוא מבאר את כל שאר המידות שמזכיר רבי פינחס בן יאיר, קושיא זו
 מתחדדת לאור העובדה שהרמח"ל מדגיש בהקדמתו שהברייתא של רבי פינחס
 בן יאיר "הובאה במקומות שונים בש"ס" [ירושלמי שבת פ"א ה"ג, שקלים סוף
 פ"ג ועיין סוף משנת סוטה תויו"ט ומהרש"א] והוא בחר להביא דוקא את המקור
 מפרק לפני אידיהן [ע"ז דף כ' ע"ב] שבו הגירסא היא "תורה מביאה לידי
 זהירות", ואילו בשלשת המקורות האחרים לא נזכרת התורה בדברי רבי פינחס
 בן יאיר! ב. לדעת הרמח"ל כיצד מביאה התורה את האדם להיותו זהיר. ג. מהו
 מקומו של פרק א' העוסק "בבאור כלל חובת האדם בעולמו" במבנה הספר
 המיוסד כולו ע"פ הברייתא של רבי פינחס בן יאיר.

הביאור הפשטני

דרך הביאור הזאת מתייחסת לשלשת הנקודות הנ"ל אחת לאחת -

א. הרמח"ל איננו מקדיש פרק ב"מסילת ישרים" לביאור ענינה של התורה מכיון
 שהספר נכתב לאנשים יראי שמים העוסקים בתורה, וכל אדם העוסק בתורה
 יודע מהי תורה ואין צורך להרחיב בהסברים על כך. אעפ"כ מבליע הרמח"ל בתוך
 דבריו בפרק ה' ביאור כיצד התורה מביאה לידי זהירות וכפי שיתבאר לקמן.

ב. רש"י בעבודה זרה (כ' ע"ב) מבאר שהתורה מביאה לידי זהירות בשני אופנים, וז"ל "תורה. על ידי שעוסק בה ועוד שרואה ומבין אזהרות שבה ונשמר". ההשפעה הראשונה של התורה על האדם "על ידי שעוסק בה" הינה השפעה רוחנית סגולית, ואף "אם יעסוק בענין שור שנגח את הפרה וכיוצא, תצילנו גם מלשון הרע וכיוצא"¹, כי "מה שלומדים בקדושה מתעדן על ידו הרצון והשכל ביחד והאורה האלהית באה ממקור העצמי של הנשמה וממלאה את כל הוייתה והחיים הרוחניים מתפשטים על כל קצות המהות, כדרך שמתפשט הדם במרוצתו לכל קצות הגוף"². לעומת זאת אופן ההשפעה השני של התורה על האדם הינו גלוי יותר לעין כל, כל אחד מבין שמי שאינו לומד את דיני התורה בודאי לא ידע מאיזה איסורים עליו להזהר, וכלשון רש"י - "שרואה ומבין אזהרות שבה ונשמר"³.

מדברי הרמח"ל בפרק ה' מבואר, שלמד כרש"י את אופן ההשפעה של התורה על לומדיה להיותם זהירים, וז"ל - "הנה מפסידי המדה הזאת ומרחיקה הם שלשה: האחד, הוא הטפול והטרדה העולמית. השני, השחוק והלצון. השלישי, החברה הרעה. ונדבר בהם אחד לאחד. הנה הטפול והטרדה כבר דברנו מהם למעלה, כי בהיות האדם טרוד בעניני עולמו, הנה מחשבותיו אסורות בזקי המשא אשר עליהם, ואי אפשר להם לתת לב אל המעשה. והחכמים עליהם השלום, בראותם זה אמרו (אבות פ"ד) הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה. כי הנה העסק מכרח הוא לאדם לצורך פרנסתו, אך רבוי העסק אינו מכרח שיהיה כל כך גדול עד שלא יניח מקום אל עבודתו, על כן נצטוינו לקבוע עתים לתורה, וכבר זכרנו שהיא המצטרבת יותר לאדם לשיגיע אל הזהירות, וכמאמר רבי פינחס, תורה מביאה לידי זהירות, וזולתה לא יגיע אליו כלל, והוא מה שאמרו ז"ל (שם פרק ב') ולא עם הארץ חסיד. וזה, כי הבורא יתברך שמו שברא היצר הרע באדם, הוא שברא התורה תבלין לו, וכמו שאמרו ז"ל (קדושין לו), בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין. והנה פשוט הוא, שאם הבורא לא ברא למכה זו אלא רפואה זו, אי אפשר בשום פנים שירפא האדם מזאת המכה בלתי זאת הרפואה ומי שיחשוב להנצל זולתה, אינו אלא טועה, ויראה טעותו לבסוף כשימות בחטאו. כי הנה היצר הרע באמת חזק הוא באדם מאד, ומבלי ידיעתו של האדם הולך הוא ומתגבר בו ושולט עליו. ואם יעשה כל התחבולות שבעולם ולא יקח הרפואה שנבראה לו שהיא התורה, כמו שכתבתי, לא ידע ולא ירגיש בתגברת חליו אלא כשימות בחטאו ותאבד נשמתו. הא, למה זה דומה, לחולה שדרש ברופאים והכירו חליו ואמרו לו שיקח סם זה, והוא, מבילתי שתקדם לו ידיעה במלאכת הרפואה, יניח הסם ההוא ויקח מה שיעלה במחשבתו מן הסמים, הלא ימות החולה ההוא ודאי. כן הדבר הזה. כי אין מי שמכיר בחלי היצר הרע ובכחו המטבע בו אלא בוראו שבראו, והוא הזהירנו שהרפואה לו היא התורה. מי אפוא יניחה ויקח מה שיקח זולתה ויחיה, ודאי שחשך החמריות ילך ויגבר עליו מדרגה אחר מדרגה והוא לא יבין עד שימצא שקוע ברעה ורחוק מן האמת הרחק גדול שאפילו הרהורי דברים לא יעלו על לבו לבקש האמת. אך אם הוא עוסק בתורה בראותו זרכיה צווייה ואזהרותיה, הנה סוף סוף מאליו יתחדש בו התעוררות שיביאהו אל הדרך הטוב. והוא מה שאמרו ז"ל (פתיחתא דאיכה רבתי) הלואי, אותי עזבו ותורתו שמרו, שהמאור שבה מחזירו למוטב. והנה בכלל זה גם כן קביעות העתים אל חשבון המעשה ותקונו כמו שכתבתי למעלה. ומלבד כל זה מה שישאר לו פנאי

מעסקיו, אם חכם הוא ודאי שלא יאבדהו, אלא יאחז בו מיד ולא ירפהו, לעסוק בו בעסק נפשו ותקון עבודתו".

בדברי הרמח"ל האלו מפורש שבכלל התורה המביאה לידי זהירות כלולים שתי הבחינות המבוארות בדברי רש"י -

א. ע"י שעוסק אדם בתורה, בכל מקצוע ממקצועותיה של תורה, מתעוררים כל כוחות הנפש לעבודת ה'. אופן השפעה זה של התורה מבואר במאמר חז"ל שהרמח"ל מביא מהפתיחתא דאיכה רבתי - "הלואי, אותי עזבו ותורתי שמרו, שהמאור שבה מחזירו למוטב". הביטוי "המאור שבה" מלמדנו שמלבד הידיעה השכלית של הדינים ישנה הארה פנימית של התורה בנפש האדם המחזירתו למוטב. ואף לשונו של הרמח"ל, "אך אם הוא עוסק בתורה" מזכירה את לשונו של רש"י בע"ז (שם) "תורה. על ידי שעוסק בה" וכו', המתייחס להשפעתה הסגולית של התורה על לומדיה.

ב. מתוך לימוד דיני התורה יודע האדם אלו מעשים הינם עבירות שצריך להזהר מהם, וכלשון רש"י (שם) "...ועוד שרואה ומבין אזהרות שבה ונשמר". אופן השפעה זה של התורה על לומדיה מופיע בדברי הרמח"ל, וז"ל "אך אם הוא עוסק בתורה בראותו דרכיה צווייה ואזהרותיה, הנה סוף סוף מאליו יתחדש בו התעוררות שיביאהו אל הדרך הטוב".

עיקר השפעתה של התורה על לומדיה הינה השפעתה הסגולית המרוממת את כל כוחות הנפש של האדם והמביאה את נפש האדם לקנין מדת הזהירות. לעומת זאת הידיעה השכלית של פרטי הדינים, עם כל נחיצותה למנוע מכשול, איננה בונה בנפש האדם את תכונת הזהירות שהינה מדה ממדות הנפש. מטעם זה מדגיש רש"י שהתורה מביאה לידי זהירות "על ידי שעוסק בה", ואע"פ שהשפעה זאת הינה רוחנית סגולית ואינה גלויה לעין כל, רש"י מקדים אותה להשפעה השניה שהינה השפעה פרטית יותר המצומצמת לשכלו של האדם - "ועוד שרואה ומבין אזהרות שבה ונשמר". גם בדברי הרמח"ל בפרק ה' מודגש שעיקר השפעת התורה על האדם המביאתו לידי זהירות הינה השפעתה הסגולית - "אך אם הוא עוסק בתורה... הנה סוף סוף מאליו יתחדש בו התעוררות שיביאהו אל דרך הטוב. והוא מה שאמרו ז"ל, הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו שהמאור שבה מחזירו למוטב", ורק בדרך אגב מזכיר הרמח"ל "...בראותו דרכיה צווייה ואזהרותיה" מכיון שעצם הידיעה השכלית של משפטי התורה ולו יצוייר שהיתה באה מבלעדי סגולתה של תורה, לא היתה פועלת בנפש האדם פנימה את הפעולה הנצרכת כדי להביאו לקנין מדת הזהירות.

בתחילת פרק ד' כותב הרמח"ל - "הנה מה שמביא את האדם על דרך כלל אל הזהירות, הוא לימוד התורה. והוא מה שאמר רבי פינחס בתחילת הברייתא, תורה מביאה לידי זהירות". למרות שבדבריו אלה אין הרמח"ל מבאר כיצד לימוד התורה פועל על האדם ומביאו לקנין מדת הזהירות, הרי שמתוך דבריו בפרק ה' ראינו שביאר דבר זה, וילמד סתום מן המפורש.

ג. לפי הבנה זאת פרק א' ב"מסילת ישרים" העוסק "בבאור כלל חובת האדם בעולמו" הינו הקדמה שניה לספר, שהרי בסוף ההקדמה כותב הרמח"ל שהוא מחבר את הספר לפי סדר הברייתא של רבי פינחס בן יאיר, אך רק בפרק ב' הוא מתחיל לבאר את דברי הברייתא.

זהו הקושי המרכזי שבבאור זה - מדוע אין הרמח"ל כותב הקדמה אחת ארוכה

ומתחיל את באור מדת הזהירות בפרק א' ואף אם הרמח"ל ראה צורך לחלק את הקדמתו לשנים הרי היה יכול לעשות הקדמה שניה העוסקת "בבאור כלל חובת האדם בעולמו" ואת פרק א' להתחיל "בבאור מדת הזהירות"?

שיטת מרן הראי"ה ובנו ממשיכו הרב צבי יהודה

מורנו הרב צבי יהודה קוק ז"ל מעיר על הכותרת של הרמח"ל לפרק א' העוסק "בבאור כלל חובת האדם בעולמו", ש"זוהי התורה - בענינה המיוחד לכאן - המביא לידי זהירות, וכו', והיא הכלל הכולל בו ומגלה וממשיך מתוכו את כל הפרטים השייכים לו. ועיין סוף הפרק"^{3א}.

בהערותיו המתומצתת של הרב צבי יהודה מיושבות שלשת השאלות שעוררנו בהקדמת מאמר זה -

א. השאלה הראשונה מתורצת בכך שבפרק א' מבאר הרמח"ל מהי ה"תורה" המביאה לידי זהירות!

ב. לדעת הרמח"ל התורה מביאה את האדם להיותו זהיר בעיקר מתוך מה שהוא לומד ומעיין בתורת האמונה והיראה המתבארת בתמציתיות בפרק א' העוסק "בבאור כלל חובת האדם בעולמו". כמו שאדם הרוצה להקריב קרבן עולה צריך ללמוד את תורת העולה והרוצה להקריב קרבן שלמים צריך ללמוד את תורת השלמים, ואם הוא ילמד את תורת העולה לא ידע הוא איך להקריב קרבן שלמים, כך גם אדם הרוצה להיות זהיר, זריז, נקי וכו', צריך ללמוד את תורת היראה המיוחדת לכך, ואם הוא לא ילמד את החלק הזה של התורה הוא לא יוכל לקנות בנפשו פנימה את מדות הזהירות, הזריזות וכו' באופן שלם⁴.

ג. לפי שיטה זאת, פרק א' איננו הקדמה שניה של ה"מסילת ישרים", אלא זהו פרק המוקדש לבירור ענינה של ה"תורה" המביאה לידי זהירות!

ומדברי מרן הראי"ה קוק ז"ל ב"קיצור מסילת ישרים" מוכח שלמד כהבנה זאת בדברי הרמח"ל. בתמצתו את דברי הרמח"ל בפרק ד' - העוסק "בדרך קניית הזהירות" כותב הרב וז"ל -

"העבודה גדולה ויקרה מאוד, מפני יקרת מעלתה, וידקדק בשלמותה כי ממנה תוצאות לשלמות האמיתי, וכל כבוד ועילוי רק בה תלוי ולא יהיה שפל בעולם הנצחי. והעונש חמור מאוד ומדוקדק בתכלית".

המעיין בדברים אלה של הרב ב"קיצור מסילת ישרים" יתעורר בודאי לעיין בשלש נקודות תמוהות המתגלות מתוך השוואת דברי הרב ב"קיצור מסילת ישרים" לדברי הרמח"ל בפרק ד' -

א. מדוע השמיט הרב את דברי הרמח"ל בתחילת פרק ד' הכותב שמה שמביא את האדם על דרך כלל אל הזהירות הוא לימוד התורה, הרי זוהי נקודה מאוד מרכזית בפרק זה העוסק "בדרך קניית הזהירות"?

ב. מהו המקור לדברי הרב "העבודה הגדולה ויקרה מאוד מפני יקרת מעלתה" - המעיין היטב בפרק ד' יווכח בפשטות שאין זכר למשפט זה בדברי הרמח"ל!?

ג. המעיין היטב בדברי הרב בכל ה"קיצור מסילת ישרים" יווכח לדעת שככלל לשונו קרובה מאוד ללשונו של הרמח"ל, כהדרכת חז"ל חייב אדם לומר בלשון רבו (ועדיות א', ג') וכשהרב מתמצת את ההתעוררות הנצרכת לשלמי הדעת הוא כותב... "וידקדק בשלמותה כי ממנה תוצאות לשלמות האמיתי", אך המעיין בדברי הרמח"ל בתחילת פרק ד' לא ימצא את הביטוי "דקדוק"!

אמנם נראה פשוט ששלשת התמיהות האלו מיושבות בחדא מחתא -

הרמח"ל כותב לקראת סוף פרק א' - "והנה אחר שידענו זה, נבין מיד חומר המצות אשר עלינו ויקר העבודה אשר בידינו, כי הנה אלה הם האמצעים המביאים אותנו אל השלמות האמיתי, אשר בלעדם לא יושג כלל. ואולם ידוע כי אין התכלית מגיע אלא מכח קבוץ כל האמצעים אשר נמצאו ואשר שמשו להגיעו. וכפי כח האמצעים ושמושם, כן יהיה התכלית הנולד מהם. וכל הפרש קטן שימצא באמצעים, תבחן תולדתו בברור ודאי בהגיע זמן התכלית הנולד מקבוץ כלם, כמו שכתבתי, וזה ברור. מעתה ודאי הוא שהדקדוק שידקדק על ענין המצות והעבודה, מכרח שיהיה בתכלית הדקדוק כאשר ידקדקו שוקלי הזהב והפנינים לרוב יקרים, כי תולדתם נולדת בשלמות האמיתי והיקר הנצחי שאין יקר למעלה ממנו".

המתבונן בדברי הרמח"ל האלה ומשוה אליהם את דברי הרב "העבודה גדולה ויקרה מאוד מפני יקרת מעלתה וידקדק בשלמותה כי ממנה תוצאות לשלמות האמיתי", יראה בפשטות שדברי הרמח"ל בסוף פרק א' הינם המקור לדברי הרב ב"קיצור מסילת ישרים" בתמצתו את תחלת פרק ד'! ונתבונן בפרוטרוט בהשוואת דבריהם -

דברי הרב

העבודה גדולה... מאוד

דברי הרמח"ל

אין התכלית מגיע אלא מכח קבוץ כל האמצעים... וכל הפרש קטן שימצא באמצעים, תבחן תולדותו בברור ודאי בהגיע זמן התכלית הנולד מקבוץ כלם.

העבודה... יקרה מאוד

יקר העבודה אשר בידינו

מפני יקרת מעלתה

היקר הנצחי שאין יקר למעלה ממנו; שוקלי הזהב והפנינים לרוב יקרים

וידקדק

ודאי הוא שהדקדוק שידקדק... מכרח שיהיה בתכלית הדקדוק כאשר ידקדקו...

בשלמותה

אין התכלית מגיע אלא מכח קבוץ כל האמצעים... וכל הפרש קטן שימצא באמצעים, תבחן תולדתו בברור ודאי בהגיע זמן התכלית הנולד מקבוץ כולם.

האמצעים המביאים אותנו אל השלמות האמיתי; כי תולדתם נולדת בשלמות האמיתי. [בתחילת פרק א' - וכשתסתכל בדבר תראה כי השלמות האמיתי הוא רק הדבקות בו יתברך. ובפרק ד' בהערה לשלמי הדעת - ...אם האמצעים יהיו חלשים ולא בכל החוזק המצטרך בהם הנה לא ישיגו בהם שלמות אמיתי].

כי ממנה תוצאות לשלמות האמיתי

הרי מוכח באופן ברור שהרב ב"קיצור מסילת ישרים" בתמצתו את תחילת פרק ד' תמצת את דברי הרמח"ל שבסוף פרק א'.

נמצאנו למדים שהרב מבין שהרמח"ל פירש בברייתא של רבי פינחס בן יאיר, שהתורה המביאה לידי זהירות, היא התורה המבארת את כלל חובת האדם בעולמו אותה מבאר הרמח"ל בתמציתיות בפרק א'. כשהרב בא לתמצת את דברי הרמח"ל בתחילת פרק ד' "הנה מה שמביא את האדם על דרך כלל אל הזהירות הוא לימוד התורה. והוא מה שאמר רבי פינחס בתחילת הברייתא תורה מביאה לידי זהירות", הוא תמצת את פרק א' במסילת ישרים שהיא התורה המביאה לידי זהירות!

ולפי זה, ככל שאדם יענין יותר ויותר במשמעות "יקרת מעלתה", של עבודת ה', ומתוך כך יחיה את חייו מתוך האמונה ש"העבודה גדולה ויקרה מאוד" (ואלו הן סוגיות אמוניות רחבות ועמוקות המתומצתות בקיצור רב מאוד בפרק א') - כך גם תתפתח אצלו יותר ויותר תכונת הזהירות הממשכת אותו גם להיות זריז, נקי וכו'.⁵

וכהרחבה להבנה זאת שהעמקה "בבאור כלל חובת האדם בעולמו" היא המביאה לידי זהירות, יש להוסיף את דבריו ב"אורות התורה" פרק ג' סעיף ג' וז"ל - "עיקר הידיעה היא שתהיה כללות התורה דבקה בלב בחוזק והכרה ברורה כ"כ, עד שמכח השפעת הכלל יושפע כח הזהירות הפרטי לכל מצות ודקדוקי תורה, ואז דומה הדבר לכח חיים הנובע מן הלב ומתפשט על האברים כולם. משא"כ מבלעדי הידיעה האמיתית הכללית הרי כל דבר מן התורה הוא ענין מיוחד, בפני עצמו, וזה מטיל שבוש ביסוד הכרת התורה, ומונע מעבודת אהבה ונדבה, והיה להם דבר ה' צו לצו קו לקו'. כי צריך שיהיו דברי תורה ניכרים לחקה אחת ומצוה אחת".

אמנם הקושי הגדול המתעורר ביחס לשיטתם של מרן הראי"ה ובנו ממשיכו הרב צבי יהודה הוא כיצד מתיישבת שיטתם עם דבריו המפורשים של הרמח"ל בפרק ה' המבאר שהתורה מביאה לידי זהירות בשני אופני השפעה שמזכיר רש"י בע"ז (שם) [וכפי שביארנו לעיל], ואין הוא מזכיר בפרק ה' שהלימוד והעיון "בבאור כלל חובת האדם בעולמו" מביא את האדם להיותו זהיר? ואף אם נבאר שהעיון "בבאור כלל חובת האדם בעולמו" מרומז בדברי הרמח"ל הכותב בפרק ה' "אך אם הוא עוסק בתורה בראותו דרכיה צווייה ואזהרותיה הנה סוף סוף מאליו יתחדש בו התעוררות שיביאהו אל הדרך הטוב", שהרי דרכיה של תורה הינן כלליות יותר ביחס לציוויים והאזהרות הפרטיים, עדיין קשה להבין מדוע הרמח"ל הדגיש לבאר בפרק א' דרך השפעה מסוימת שבה התורה מביאה לידי זהירות (ואליה הוא כוון גם בדבריו שבתחילת פרק ד'), ואילו בפרק ה' הוא הזכיר דרך זאת ברמז קטן והדגיש דרך השפעה שונה לגמרי (דרך ההשפעה הרוחנית סגולית) שבה התורה מביאה לידי זהירות!!

אך במבט מעמיק יותר נראה שאין כאן שום סתירה, וישוּב קושי זה מתבאר מתוך עיון בדברי מרן הראי"ה ב"אורות התורה" פרק ו' סעיף ה' וז"ל - "יש מגמה אחת לתורה, לעורר את הצד הרוחני העליון שבאדם, שיהיה עסוק במושכלות קדושות, ויהיה סר משיקוע בהמי גופני, שמדלדל את כח עצמיותו. ומצד המגמה השלילית של הסרה מרע כל עניני תורה שוים הם, אמנם מצד ההתגלות העצמית של האורה האלהית, שמרוה את הנשמה, יש הבדל גדול בין דבר גדול לדבר

קטן". פרק ה' עוסק "בבאור מפסידי הזהירות וההרחקה מהם", "ומצד המגמה השלילית של הסרה מרע כל עניני תורה שוים הם", ולכן הרמח"ל מבאר בפרק זה שעצם העסק בתורה, בכל חלק מחלקיה השונים - בדרכיה או בצווייה ואזהרותיה - מביא את האדם במדה שוה לתכלית של ההרחקה וההסרה מן הרע של הטפול והטרדה העולמית. לעומת זאת פרק ד' העוסק "בדרך קנית הזהירות", מברר את דרך "ההתגלות העצמית של האורה האלהית שמרוה את הנשמה", ובאופן ההתגלות הזאת "יש הבדל גדול בין דבר גדול לדבר קטן". נכון הדבר שגם "דבר קטן" מביא ל"התגלות העצמית של האורה האלהית שמרוה את הנשמה" אך עיקר ההתגלות הזאת מופיעה מתוך העסק בחלקי התורה שלענין זה נחשבים כ"דבר גדול", וזהו העסק בתורת האמונה והיראה המתבארת בתמציתיות בפרק א' במסילת ישרים, המבררת את מגמתה הכללית של התורה, והמביאה לבנין החיובי של מדת הזהירות בנפש. לפי"ז מובנים מאוד דברי הרב ב"קיצור מסילת ישרים" המבאר את ה"תורה" הנזכרת בפרק ד' העוסק "בדרך קנית הזהירות" שהיא בעיקר תורת האמונה והיראה המתומצתת בפרק א'. [וביאורו זה מרומז בלשון הרמח"ל הכותב בתחילת פרק ד' "הנה מה שמביא את האדם על דרך כלל אל הזהירות" וכי, וכמו כן הכותרת של פרק א' הוא "בבאור כלל חובת האדם בעולמו"].

לפי ביאור זה, "דבר גדול" הנזכר בדברי מרן הראי"ה ב"אורות התורה", איננו מתפרש דוקא כ"מעשה מרכבה" (כפירוש הגמ' סוכה דף כ"ח ע"א), אלא כל הביירוים השייכים ל"באור כלל חובת האדם בעולמו" נחשבים כ"דבר גדול" ביחס לשאר חלקי התורה הנחשבים כ"דבר קטן".

1. מתוך "אגרת המוסר" לגרי"ס.
2. אורות התורה פרק ו' סעיף א'.
3. מרן הראי"ה זצ"ל הרחיב בביאור שני אופני השפעה אלו של התורה על לומדיה וז"ל - "...נראה באשר תכלית תורת ד' התמימה ותועלתה בישראל תצא משתי אלה, מיסוד הסגולה והקדושה שיש בתורת ד' שתרום את כל נפש הנהנה לאורה להיות קרוב אל הקדושה והמאור האלקי, לא לבד לפי עצם הידיעה הנקנית, כ"א בסגולת הדר קדושתה תקנה לבב הדבקים והחוגים בה לרומם אותה במעלה עליונה, כסגולת אלהיותה של תורה" מצד שהיא תורת ד' ודבר פיו, תקנה כל נפש לפי ערכה בעסק תורתנו הק'. והתועלת השני' בא מצד הידיעה, שידיעת התורה תלמד לאדם, ליחיד ולציבור, נתיב ישר ללכת בדרך חיי עולם וחיים טובים ומאושרים ג"כ בעוה"ז". מוסיף מרן הרב ששני אופני השפעה אלו הינם נצרכים לכל לומד וז"ל - "הנה הנטי' לאחת הקצוות לבכר יסוד אחד מאלה על חבירו הוא דבר גורם תקלות, והדרך המביא אל התצלחה האמיתית היא ההכרה החשיב שתי הסגולות בשקל אחד, באופן שלא יזיז אחד מחבירו. דהנה אם יטה לבבו רק לתועלת הידיעה ותקטן בעיניו סגולת התורה, הלא אז יהיה כאותן שלא ברכו בתורה תחילה, שעליהם אמרו חז"ל שאבדה הארץ. כי הדימוי את ידיעת תורת ד' לכל ידיעה וחכמה אנושית הוא הגורם הקרוב לכבות חלילה נרה של תורה ולסמות העינים מהשקיף אל זוהר קדושתה. אמנם אם יטה האדם רק אל תכלית הקדושה מצד סגולתה וירף לבבו מעבוד עבודת התורה בשום שכל ועומק הגיון בכל חלקי', בהלכה ואגדה בלשון וסגנון בדקדוקה וכל סעיפי', הנה גם סגולתה מעט תעלה בידו, כי סגולת תורה"ק תוסיף תת כחה רק כפי ערך רב העבודה בידיעתה". [עין א"ה ברכות ח"ב עמ' 202-203].
- 3א. כוונת הרב צבי יהודה בהערתו לעיין בסוף הפרק כמדומני שמתבארת מביאורו בדברי מרן הראי"ה ב"קיצור מסילת ישרים" לקמן.

4. עיני מוסר אביך פרק א' סעיף ז' (עמ' ל"א) "...ע"כ החובה רבה על כל מי שחננו ד' ית' להבין בדרכי היראה וארחות קנייתו ולימוד דרכיה, לפרש הדברים עד מקום שידו מגעת, ולהורות דרכי הלימוד הפשוט בעניני שלמות העבודה גם לקטני השכל, איך ילכו בסדר נכון וימצאו בדעתם מושגים נכונים ומקום להבין להשכיל גם לחדש, ובזה יהיו הדברים קנויים וקבועים אצלם, כי 'תורה מביאה לידי זהירות'. יוצא מדברי הרב ש"התורה" המביאה לידי זהירות עוסקת "בעניני שלמות העבודה".
5. חיזוק נוסף להבנתנו זאת, אנו מוצאים בדברי הרב בהמשך ה"קיצור מסילת ישרים" בתמצות את דברי הרמח"ל בתחילת פרק ח' העוסק "בדרך קניית הזריזות". הרמח"ל כותב בתחילת פרק ח' וז"ל "הנה האמצעים אשר נקנה בס הזריזות, הם הם אותם אשר נקנה בס הזהירות, ומדרגותיהם כמדרגותיהם, והוא שכתבתי למעלה, כי ענינם קרוב זה לזה מאוד ואין הפרש ביניהם אלא שזה בעשין וזה בלאוין, וכאשר יתאמת אצל האדם גודל ערך המצוות ורוב חובתו בהם ודאי שיתעורר לבו אל העבודה ולא יתרפה ממנה". הרב ב"קיצור מסילת ישרים" מתמצת את דברי הרמח"ל האלו וז"ל - "יעיין בגודל מעלות המצוות ורוממות תכליתן". דברים אלו של הרב דומים בתוכן שלהם לדבריו בתחילת פרק ד' - "העבודה גדולה ויקרה מאוד מפני יקרת מעלתה", ודמיון זה הינו מובן שהרי הרמח"ל כותב שהאמצעים אשר נקנה בס הזריזות הם הם אותם אשר נקנה בס הזהירות", וכמו ש"מה שמביא את האדם על דרך כלל אל הזהירות הוא לימוד התורה" כך גם על דרך כלל המביא את האדם אל הזריזות הוא לימוד התורה, וא"כ קשה על הרמח"ל שלא הדגיש דבר זה בדבריו בפרק ח'?! אמנם ע"פ כל מה שביארנו לעיל נראה פשוט שדברי הרמח"ל בתחילת פרק ח' "כאשר יתאמת אצל האדם גודל ערך המצוות ורוב חובתו בהם" הם ביאור ל"תורה" המביאה לקנין הזריזות, ומתוך העסק ב"תורה" הזאת "ודאי שיתעורר לבו אל העבודה ולא יתרפה ממנה". הבנה זאת מתבארת יותר מדברי הרב בקמ"י - "יעיין בגודל מעלות המצוות ורוממות תכליתן". דברי הרב "יעיין בגודל מעלות המצוות" כתובים ברמח"ל במילים "כאשר יתאמת אצל האדם גודל ערך המצוות" אך היכן כתוב בדברי הרמח"ל בפרק ח' שלשם קנין מדת הזריזות צריך גם לעיין ב"רוממות תכליתן" של המצוות [הרי בפשטות אין זה כלול בהכרח בדברי הרמח"ל "ורוב חובתו בהם"?!] אמנם כשאנו שבים ומעיינים בדברי הרמח"ל בסוף פרק א' אנהנו מוצאים שם את המקור לדברי הרב - "יעיין בגודל מעלות המצוות" (הרב בקמ"י) "בנין מיד חומר המצוות אשר עלינו ויקר העבודה אשר בידינו", "...הדקדוק שידקדק על ענין המצוות ועבודה..."; "ורוממות תכליתן" (הרב בקמ"י) "אין התכלית מגיע אלא מכח קבוץ כל האמצעים... וכפי כח האמצעים ושימושם, כן יהיה התכלית הנולד מהם... בהגיע זמן התכלית הנולד מקבוץ כלם". וצ"ע מדוע נקט הרב בביטוי "רוממות תכליתן" במקום "יקר תכליתן" המתאים לשון הרמח"ל בסוף פרק א' וגם צ"ע מדוע העיון וההכרה ב"יקרת העבודה" מביאה לקנין מדת הזהירות, ואילו העיון "בגודל מעלות המצוות" מביא לקנין מדת הזריזות, ובשביל זה צריך כמובן להבין מהו ההבדל שבין "חומר המצוות" לבין "יקר העבודה" הנזכרים בדברי הרמח"ל בסוף פרק א'. ונראה להוסיף שהרב השמיט את ביטוי של הרמח"ל "יתאמת אצל האדם גודל ערך המצוות" מחמת התוספת של הצורך לעיין ב"רוממות תכליתן", דבר שאי אפשר לצפות מן האדם שיתאמת אצלו.
6. והעירני מור"ש שליט"א שלפעמים "בינה" מבטאת תפיסה עמוקה של דברים הכוללת לא רק את הבנת השכל אלא גם את ההשגה הפנימית החיונית הכוללת ומקיפה גם את הרגש, וכדברי חז"ל שבינה יתירה נתנה באשה. ובמסכת שבת דף פ"ח ע"א "ההוא מינא דחזייה לרבא דקא מעיין בשמעלתא ויתבה אצבעתא דידיה תותי כרעא וקא מייץ בהו וקא מבען אצבעתיה דמא וכו'" וברש"י שם ד"ה "וקא מייץ בהו. היה ממעכן ברגליו ואינו מבין מתוך טרדא", וברור שכוונת רש"י היא שאינו מרגיש מתוך טרדתו בלימוד התורה. והבנה זאת מתאימה לדיוקינו בביאור לשון רש"י "שרואה ומבין אזהרות שבה ונשמר".
7. ובענין גירסתו של הרמח"ל "תורה מביאה לידי זהירות וכו'" עיין עוד באורות הקודש ח"ג עמ' קצ"ג ושם ח"ד עמ' תר"ג וב'לנתיות ישראל" חלק ב' עמ' ר"א-ר"ב.